

Tysiac proti Polsku, rozsudek ze dne 20. 3. 2007

Stěžovatel: Tysiac

Žalovaný stát: Polsko

Číslo stížnosti: 5410/03

Datum: 20.03.2007

Článek Úmluvy: čl. 13

čl. 14

čl. 3

čl. 34

čl. 35

čl. 36

čl. 41

čl. 44

čl. 8

Rozhodovací formace: Senát

Soud: Evropský soud pro lidská práva

Hesla: kritéria přípustnosti, mučení, nelidské zacházení, ponižující zacházení, respektování soukromého života, vyčerpání vnitrostátních prostředků nápravy

Významnost: 1

EVROPSKÝ SOUD PRO LIDSKÁ PRÁVA

ČTVRTÁ SEKCE

20. března 2007

VĚC TYSIAC

(Rozsudek ve věci Tysiac v. Polsko)

Evropský soud pro lidská práva - Čtvrtá sekce (dále jen „Soud“), zasedající jako senát, který tvořili soudci Sir Nicolas Bratza, předseda, G. Bonello, M. Pellonpää, K. Traja, L. Garlicki, J. Borrego Borrego, J. Mijovičová a dále T. L. Early, tajemník sekce, po projednání na neveřejném zasedání dne 20. února 2007 vynesl uvedeného data následující rozsudek:

POSTUP

1. Případ vznikl na základě stížnosti (č. 5410/03) proti Polské republice, předložené Soudu podle článku 34 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „Úmluva“) polskou občankou, paní Alicja Tysiac (dále jen „stěžovatelka“), dne 15. ledna 2003.

2. Stěžovatelka, které byla poskytnuta právní pomoc, byla zastoupena paní Monikou Gasiorowskou a paní Annou Wilkowskou-Landowskou, advokátkami provozujícími praxi ve Varšavě a v Sopotech, jimž asistovaly paní Andrea Coomber a paní Veselina Vandova z Interights, Londýn. Polská vláda (dále jen „Vláda“) byla zastoupena svým zmocněncem, panem Jakobem Wolasiewiczem z Ministerstva zahraničních věcí.
3. Stěžovatelka tvrdila, že okolnosti jejího případu zapříčinily porušení článku 8 Úmluvy. Odvolala se rovněž na článek 3. Stěžovatelka si dále na základě článku 13 stěžovala na to, že neměla k dispozici účinný opravný prostředek. Dále, s odvoláním na článek 14 Úmluvy, stěžovatelka tvrdila, že byla diskriminována při realizaci svých práv garantovaných článkem 8.
4. Rozhodnutím ze dne 7. února 2006, po projednání přípustnosti a merita věci (ustanovení 54 § 3 Jednacího řádu Soudu), Soud prohlásil stížnost za přípustnou. Soud rozhodl spojit meritum případu a posuzování předběžné námitky Vlády opírající se o nevyčerpání vnitrostátních opravných prostředků.
5. Stěžovatelka i Vláda předložily další písemná stanoviska (ustanovení 59 § 1 Jednacího řádu Soudu). Strany vzájemně písemně reagovaly na výše uvedená stanoviska. Kromě toho byly obdrženy připomínky třetích stran, kterými byly Center of Reproductive Rights se sídlem v New Yorku, Polská federace žen a plánování rodiny spolu s Polskou Helsinskou nadací pro lidská práva, Varšava, Fórum polských žen, Gdaňsk, a Asociace katolických rodin, Krakow, kterým předseda dovolil intervenovat v písemném řízení (článek 36 § 2 Úmluvy a ustanovení 44 § 2 Jednacího řádu Soudu).
6. Veřejné ústní jednání se konalo v Paláci lidských práv ve Štrasburku dne 7. února 2006 (ustanovení 59 § 3 Jednacího řádu Soudu).

Před Soud předstoupili:

(a) za Vládu Jakub Wolasiewicz, Ministerstvo zahraničních věcí, zmocněnec, Anna Greziaková, státní podsekretářka, Ministerstvo zdravotnictví, Prof. Jerzy Szaflik, Prof. Bogdan Chazan, Dr. Krzysztof Wiak, Katarzyna Bralcyková, poradci;

(b) za stěžovatelku Monika Gasiorowska, Anna Wilkowska-Landowska, zástupci, Veselina Vandova, Andrea Coomberová, poradci.

Soud vyslechl řeči A. Greziakové, J. Wolasiewiczze, A. Wilkowské-Landowské, M. Gasiorowské, Prof. B. Chazana a Prof. J. Szaflika.

SKUTKOVÉ OKOLNOSTI

1. Okolnosti případu
2. Stěžovatelka se narodila v roce 1971 a žije ve Varšavě.
3. Od roku 1977 trpí stěžovatelka silnou krátkozrakostí, jejíž stupeň byl stanoven na -0.2 v levém oku a -0.8 v pravém oku. Před jejím těhotenstvím byla pro účely sociálního zabezpečení oklasifikována státní lékařskou komisí jako středně invalidní.
4. V únoru 2000 stěžovatelka otěhotněla. Již předtím měla dvě děti, obě narozené císařským řezem. Jelikož se stěžovatelka obávala možného negativního dopadu porodu na její zdravotní stav, rozhodla se konzultovat s lékaři. Byla vyšetřena třemi oftalmology (dr. M. S., dr. N.S.-B., dr. K.W.). Z dokumentů předložených stěžovatelkou vyplývá, že dr. M.S. doporučil, aby se stěžovatelka podrobila průběžným lékařským kontrolám a aby se vyhýbala fyzické námaze. Dr. N.S.-B. uvedl, že stěžovatelka by měla po porodu zvážit sterilizaci. Všichni z nich dospěli k závěru, že s ohledem na patologické změny na stěžovatelčině sítnici znamenají těhotenství a porod riziko pro její zrak. Odmítli však vydat osvědčení o tom, že by těhotenství mělo být ukončeno, a to navzdory žádosti stěžovatelky, s odůvodněním, že sítnice by se mohla sama oddělit v důsledku těhotenství, což však není jisté.

5. Později požádala stěžovatelka o další lékařskou radu. Dne 20. dubna 2000 dr. O.R.G., praktická lékařka, vystavila osvědčení, v němž uvedla, že třetí těhotenství je ohrožením zdraví stěžovatelky, jelikož existuje riziko protržení dělohy vzhledem k předchozím dvěma porodům císařským řezem. Dr. O.R.G. dále upozornila na stěžovatelčinu krátkozrakost a na významné patologické změny v její sítnici. Tyto okolnosti, podle praktické lékařky, rovněž vyžadovaly, aby se stěžovatelka vyhýbala fyzické námaze, což v té době mohlo být jen sotva možné, protože stěžovatelka vychovávala své dvě malé děti. Stěžovatelka to pochopila tak, že na základě uvedeného osvědčení bude moci své těhotenství zákonně přerušit.
6. Dne 14. dubna 2000, ve druhém měsíci těhotenství, byl přešetřen stěžovatelčin zrak. Bylo konstatováno, že stěžovatelka potřebuje brýle o síle 24 dioptrií na obou očích, aby mohla své vidění upravit.
7. Následně pak stěžovatelka kontaktovala státní nemocnici, Gynekologicko-porodnickou kliniku ve Varšavě v obvodu, kam spadala podle svého bydliště, aby dosáhla přerušení svého těhotenství. Dne 26. dubna 2000 měla stěžovatelka schůzku s dr. R.D., primářem gynekologicko-porodnického oddělení kliniky.
8. Dr. R.D. stěžovatelku vizuálně prohlédl během méně než pěti minut, avšak nepřezkoumal její oftalmologický záznam. Poté učinil poznámku na zadní straně osvědčení vystaveného dr. O.R.G. v tom smyslu, že ani její krátkozrakost, ani její dva předchozí porody císařským řezem nejsou důvodem pro umělé přerušení těhotenství. Dr. R.D. byl toho názoru, že za těchto okolností může stěžovatelka podstoupit porod císařským řezem. Během stěžovatelčiny návštěvy konzultoval dr. R.D. s endokrinoložkou, dr. B., které něco za přítomnosti stěžovatelky šeptal. Endokrinoložka spolupodepsala poznámku učiněnou dr. R.D., avšak se stěžovatelkou nehovořila.
9. Prohlídka stěžovatelky proběhla v místnosti, jejíž dveře byly otevřené do chodby, což podle tvrzení stěžovatelky nevytvářelo vhodné prostředí pro lékařskou prohlídku. Na konec schůzky dr. R.D. stěžovatelce řekl, že může mít třeba i osm dětí, pokud je porodí císařským řezem.
10. V důsledku toho nebylo stěžovatelčino těhotenství přerušeno. Stěžovatelka porodila dítě císařským řezem v listopadu 2000.
11. Po porodu se její zrak značně zhoršil. Dne 2. ledna 2001, přibližně šest týdnů po porodu, byla stěžovatelka přijata na jednotce intenzivní péče na oční klinice ve Varšavě. Při testu, kdy měla spočítat prsty, mohla je vidět pouze ze vzdálenosti tří metrů levým okem a pěti metrů pravým okem, zatímco během těhotenství mohla rozeznat předměty ze vzdálenosti šesti metrů. V jejím pravém oku byla nalezena vaskulární okluze a v jejím levém oku bylo konstatováno další zhoršení sítnice.
12. Podle lékařské zprávy vystavené 14. března 2001 oční lékařkou došlo ke zhoršení stěžovatelčina zraku v důsledku nedávného krvácení v sítnici. V důsledku toho v současné době stěžovatelce hrozí, že oslepne. Oční lékařka dr. M.S., která stěžovatelku vyšetřovala, jí navrhla, aby se učila Braillovo písmo. Informovala rovněž stěžovatelku, že jelikož změny na sítnici jsou značně pokročilé, neexistuje žádná naděje, že by mohly být napraveny chirurgickým zákrokem.
13. Dne 13. září 2001 prohlásila lékařská komise stěžovatelku za výrazně invalidní, zatímco předtím byla stěžovatelka shledána pouze invalidní středního stupně. Komise dále konstatovala, že stěžovatelka potřebuje stálou péči a pomoc při běžném životě.
14. Dne 29. března 2001 podala stěžovatelka trestní oznámení na dr. R.D., v němž uvedla, že jí zabránil v umělém přerušení těhotenství ze zdravotních důvodů, které praktická lékařka doporučila jako dovolené jako jednu z výjimek z obecného zákazu potratů. Stěžovatelka si stěžovala, že po těhotenství a porodu utrpěla závažnou újmu na zdraví tím, že téměř přišla o zrak. Odvolala se na článek 156 § 1 trestního zákona, který stanoví trest za trestný čin způsobení závažné újmy na zdraví, a dále uvedla, že podle platných ustanovení zákona o sociálním zabezpečení jí nevznikl nárok na invalidní důchod, jelikož neodpracovala požadovaný počet roků předtím, než u ní nastala invalidita, protože se starala o výchovu svých dětí.
15. Vyšetřování stěžovatelčiny stížnosti proběhlo u okresní prokuratury Varšava-Srodmiescie.

Prokurátor vyslechl výpovědi očních lékařů, kteří stěžovatelku prohlédli během těhotenství. Ti uvedli, že stěžovatelka mohla bezpečně porodit císařským řezem.

16. Prokurátor si dále vyžádal znalecký posudek tří znalců z oboru medicíny (očního lékaře, gynekologa a specialisty na soudní lékařství) z Lékařské akademie v Białystoku. Podle předložené zprávy neměla těhotenství a porody vliv na zhoršení jejího zraku. Vzhledem k závažné povaze poškození stěžovatelčina zraku zde vždy existovalo a přetrvávalo nebezpečí odtržení sítnice, takže těhotenství a porod nepřispěly ke zvýšení tohoto nebezpečí. Kromě toho znalci konstatovali, že ve stěžovatelčině případě neexistovaly faktory působící proti tomu, aby stěžovatelka donosila a porodila dítě.
17. V průběhu vyšetřování nebyli vyslechnuti ani dr. R.D., ani dr. B. kteří podepsali osvědčení ze dne 26. dubna 2000.
18. Dne 31. prosince 2001 přerušil okresní prokurátor vyšetřování a konstatoval, že dr. R.D. se k němu nemusí vyjádřit. Na základě znaleckého posudku prokurátor konstatoval, že neexistuje žádná příčinná souvislost mezi jeho jednáním a zhoršením stěžovatelčina zraku. Prokurátor uvedl, že toto zhoršení „nebylo zapříčiněno jednáním gynekologa nebo jiným lidským jednáním“.
19. Proti tomuto rozhodnutí se stěžovatelka odvolala ke krajskému prokurátorovi ve Varšavě. Napadla posudek vypracovaný znalci z Lékařské akademie v Białystoku. Zejména uvedla, že ve skutečnosti byla vyšetřena pouze jedním znalcem, a to očním lékařem, zatímco posudek podepsali všichni znalci. Během uvedeného vyšetření nebylo použito všech speciálních oftalmologických přístrojů, které by měly být normálně použity při testování jejího zraku. Kromě toho vyšetřování trvalo jen deset minut. Další dva znalci, kteří posudek podepsali, včetně gynekologa, ji vůbec nevyšetřili.
20. Stěžovatelka dále upozornila na nesrovnalosti v posudku. Uvedla rovněž, že před druhým a třetím porodem jí lékaři doporučili sterilizaci během císařského řezu, aby se tak předešlo dalším těhotenstvím. Tvrdila, že ačkoliv zhoršení jejího zraku souviselo s jejím stavem, cítila, že proces zhoršování se urychlil během třetího těhotenství. Uvedla, že existovala příčinná souvislost mezi odmítnutím přerušit její těhotenství a zhoršením jejího zraku. Stěžovatelka si rovněž stěžovala, že vyšetřující orgány nijak nevzaly v úvahu osvědčení vystavené jejím praktickým lékařem.
21. Stěžovatelka poukázala na to, že se nemohla seznámit se spisem o jejím případě, protože záznamy o výpovědích svědků a další dokumenty byly napsány velmi nečitelně. Když stěžovatelka požádala prokurátora, aby jí pomohl s přečtením spisu, ten to opakovaně odmítl, i když si byl vědom toho, že stěžovatelka trpí silnou krátkozrakostí. Stěžovatelka si nemohla přečíst dokumenty založené ve spisu, což negativně ovlivnilo její způsobilost vykonávat svá procesní práva během vyšetřování.
22. Dne 21. března 2002 krajský prokurátor ve Varšavě, v rozhodnutí o jednom odstavci, potvrdil rozhodnutí okresního prokurátora a nalezl, že závěry okresního prokurátora se opíraly o znalecký posudek. Prokurátor čelil tvrzení stěžovatelky, že nebyla vyšetřena všemi třemi znalci, tím, že zbývající dva znalci vycházeli z posouzení jejich lékařských záznamů. Prokurátor nereagoval na procesní otázku vyzdviženou stěžovatelkou v jejím odvolání.
23. Později bylo rozhodnutí dále nestíhat postoupeno Okresnímu soudu Varšava-Srodmiescie k soudnímu přezkoumání.
24. V konečném rozhodnutí ze dne 2. srpna 2002, nepodléhajícím dalšímu odvolání a čítajícím dvacet tři řádků, potvrdil okresní soud rozhodnutí případ přerušit. Na základě lékařského znaleckého posudku soud konstatoval, že odmítnutí přerušit těhotenství nemělo vliv na zhoršení stěžovatelčina zraku. Dále pak soud nalezl, že ke krvácení do stěžovatelčiných očí by bylo došlo v každém případě vzhledem ke stupni a povaze zdravotního stavu stěžovatelky. Soud se nezabýval procesní stížností, kterou stěžovatelka vznesla ve svém odvolání proti rozhodnutí okresního prokurátora.
25. Stěžovatelka se rovněž pokusila zahájit disciplinární řízení proti dr. R.D. a dr. B. Toto řízení

však bylo s konečnou platností přerušeno 19. června 2002, když příslušné orgány lékařské komory našly, že nedošlo k žádné profesní nedbalosti.

26. V současné době může stěžovatelka vidět předměty pouze ze vzdálenosti cca 1,5 metru a obává se, že oslepne. Dne 11. ledna 2001 vystavilo středisko sociální péče osvědčení, podle něhož stěžovatelka nemůže vychovávat své děti, protože nemůže vidět na vzdálenost více než 1,5 metru. Dne 28. května 2001 vynesla lékařská komise rozhodnutí, v němž potvrdila, že stěžovatelka trpí značnou nezpůsobilostí. Stěžovatelka je v současné době nezaměstnaná a dostává měsíční invalidní důchod ve výši 560 PLN. Stěžovatelka vychovává sama tři děti.
27. Relevantní vnitrostátní právo a praxe
28. Ústava
29. Článek 38 Ústavy zní takto:

„Polská republika zabezpečí právní ochranu života každé lidské bytosti.“

33. Článek 38 Ústavy zní takto:

„Každý má právo na právní ochranu svého soukromého a rodinného života, své cti a dobré pověsti a činit rozhodnutí o svém osobním životě“

1. Zákon o rodinném plánování z roku 1993 (Ochrana lidského plodu a podmínky umožňující přerušování těhotenství) a předpisy související
2. Zákon o rodinném plánování (Ochrana lidského embrya a podmínky umožňující přerušování těhotenství), který je stále v platnosti, byl přijat Parlamentem v roce 1993. Ustanovení § 1 v té době stanovilo, že „každá lidská bytost má inherentní právo na život od okamžiku jeho početí“.
3. Tento zákon předvídal, že zákonný potrat je možný pouze do dvanáctého měsíce těhotenství, jestliže těhotenství ohrožuje život nebo zdraví matky, nebo jestliže předporodní testy či jiné lékařské nálezy naznačují vysoké riziko, že plod bude závažně nebo nezvratně poškozen nebo bude trpět nevyléčitelnou život ohrožující nemocí, nebo jestliže existují závažné důvody se domnívat, že těhotenství je důsledkem znásilnění nebo incestu.
4. Dne 4. ledna 1997 nabyl účinnosti změněný text zákona z roku 1993. Ustanovení § 1 odst. 2 stanovilo, že „právo na život, včetně jeho prenatálního stadia, je chráněno v rozsahu stanoveném zákonem“. Tato novela stanovila, že těhotenství může být také přerušeno během prvních dvanácti měsíců, jestliže matka trpí materiální nouzí nebo se nachází v obtížné osobní situaci.
5. V prosinci 1997 byla provedena další změna textu zákona z roku 1993 poté, co byl v květnu 1997 vynesena rozsudek Ústavního soudu. V tomto rozsudku Ústavní soud konstatoval, že ustanovení legalizující potrat z důvodů materiálních či osobních těžkostí je neslučitelné s tehdy platnou Ústavou.
6. Ustanovení § 4 písm. a) zákona z roku 1993 zní v současné době ve své relevantní části takto:

„1. Potrat může být proveden pouze lékařem, jestliže

1) těhotenství ohrožuje zdraví nebo život matky;

2) prenatální testy nebo jiné lékařské nálezy naznačují vysoké riziko, že plod bude závažně nebo nezvratně poškozen nebo bude trpět nevyléčitelnou život ohrožující nemocí;

3) existují závažné důvody se domnívat, že těhotenství je důsledkem trestného činu.

2. V případech uvedených výše v pododstavci 2) lze potrat provést do doby, než bude plod schopen přežít mimo matčino tělo; v případech uvedených výše v pododstavci 3) do konce dvanáctého měsíce těhotenství.

3. V případech uvedených výše v pododstavcích 1) a 2) bude potrat proveden lékařem pracujícím v nemocnici.

...

5. Okolnosti, za nichž je potrat povolen podle výše uvedeného odstavce 1, pododstavců 1) a 2), budou osvědčeny jiným lékařem, než je ten, který má provést potrat, pokud těhotenství neznamená přímé ohrožení života ženy.“
6. Nařízení vydané Ministerstvem zdravotnictví dne 22. ledna 1997 o kvalifikaci lékařů oprávněných provádět potraty obsahuje dvě podstatná ustanovení. V jeho § 1 jsou upraveny kvalifikační předpoklady lékařů, kteří mohou provádět zákonné potraty za podmínek uvedených v zákoně z roku 1993. Ustanovení § 2 zní:

„Okolnosti naznačující, že těhotenství znamená ohrožení života nebo zdraví ženy, budou osvědčeny konsultantem specializovaným v oblasti medicíny, vztahující se ke zdravotnímu stavu ženy.“

40. Ustanovení § 37 zákona z roku 1996 o lékařské profesi stanoví, že v případě jakýchkoli diagnostických či terapeutických pochybností smí lékař na základě vlastní iniciativy nebo na žádost pacientky, a jestliže to shledá rozumným ve světle požadavků lékařské vědy, získat názor relevantního specialisty nebo zařídit konzultaci s jinými lékaři.
41. Trestný čin provedení potratu v rozporu se zákonem z roku 1993
42. Přerušení těhotenství v rozporu s podmínkami uvedenými v zákoně z roku 1993 je trestným činem, který se trestá podle článku 152 § 1 trestního zákona. Každý, kdo přeruší těhotenství v rozporu se zákonem nebo napomáhá takovému přerušení těhotenství, může být potrestán trestem odnětí svobody až do tří let. Těhotná žena sama není trestně odpovědná za potrat provedený v rozporu se zákonem z roku 1993.
43. Ustanovení trestního řádu
44. Jestliže si osoba obviněná v trestním řízení nemůže dovolit zaplatit advokátní poplatek, může požádat o právní pomoc podle článku 78 § 1 trestního řádu. Podle článků 87 § 1 a 88 § 1 trestního řádu je oběť údajného trestného činu obdobně oprávněna požádat, aby jí byla poskytnuta právní pomoc za účelem právního zastoupení během trestního vyšetřování a řízení.
45. Trestný čin způsobení závažného ublížení na těle
46. Článek 156 § 1 trestního zákona z roku 1997 stanoví, že osoba, která způsobí závažné ublížení na těle, bude odsouzena k trestu odnětí svobody ve výši jednoho až deseti let.
47. Odpovědnost za občanskoprávní delikt
48. Články 415 a násl. polského občanského zákoníku upravují odpovědnost za občanskoprávní delikt. Podle tohoto ustanovení každý, kdo svým zaviněním způsobí jiné osobě škodu, je povinen ji nahradit.
49. Podle článku 444 občanského zákoníku je v případech ublížení na zdraví či na těle škůdce povinen uhradit veškerou peněžní škodu z toho vyplývající.
50. Judikatura polských soudů
51. V rozsudku ze dne 21. listopadu 2003 (V CK 167/03) Nejvyšší soud konstatoval, že nezákonné odmítnutí přerušit těhotenství, jestliže bylo důsledkem znásilnění, tj. za okolností stanovených v § 4 písm. a) bod 1.2 zákona z roku 1993, může být důvodem k požadování náhrady peněžní škody utrpěné v důsledku takového odmítnutí.
52. V rozsudku ze dne 13. října 2005 (IV CJ 161/05) vyjádřil Nejvyšší soud názor, že odmítnutí prenatalních testů za okolností, kdy se lze důvodně domnívat, že těhotná žena je vystavena riziku porodit závažně nebo nezvratně poškozené dítě, tj. za okolností uvedených v § 4 písm. a) bod 1.2 tohoto zákona, je důvodem k požadování náhrady škody.

III. Relevantní materiál mimo Úmluvu

1. Připomínky Výboru ICCPR
2. Výbor, po zvážení v roce 1999 čtvrté periodické zprávy o plnění Paktu o občanských a politických právech předložené Polskem, přijal následující závěry (Dokument CCPR/SR.1779):

„11. Bere na vědomí s obavami:

(a) přísné zákony o potratu, které vedou k vysokému počtu tajných potratů spojených s rizikem pro život a zdraví žen;

(b) omezený přístup žen k antikoncepci vzhledem k vysokým cenám a omezenému přístupu k vhodným předpisům;

(c) eliminaci sexuální výchovy ze školních osnov a

(d) nedostatečnost veřejných programů plánování rodiny. (Čl. 3, 6, 9 a 26).

Smluvní stát by měl provádět politiku a zavést programy na podporu úplného a nediskriminačního přístupu ke všem metodám plánování rodiny a obnovit sexuální výuku ve veřejných školách. “

49. Polská vláda ve své páté periodické zprávě předložené Výboru (CCPR/C/POL/ 2004/5) uvedla:

„106. V Polsku se údaje o potratech týkají pouze potratů provedených v nemocnicích, tj. potratů legálně povolených zákonem. Počet potratů uvedený v současných oficiálních statistikách je nízký ve srovnání s předchozím rokem. Nevládní organizace na základě vlastního výzkumu odhadují, že počet potratů prováděných nelegálně v Polsku dosahuje výše 80 000 až 200 000 ročně.

107. Z výroční zprávy Vlády o provádění zákona (z roku 1993), kterou Vláda musí předložit parlamentu, a ze zpráv nevládních organizací vyplývá, že zákon není zcela implementován a že u některých žen, byť pro to splňují kritéria, není potrat proveden. Dochází k odmítnutím provést potrat lékaři zaměstnanými v jednotkách systému veřejného zdravotnictví, kteří se dovolávají tzv. klauzule svědomí, zatímco ve stejné době ženy, které jsou oprávněné docílit legálního potratu, nejsou informovány o tom, kam mají jít. Stává se, že se od žen vyžadují další osvědčení, což prodlužuje proceduru až do doby, kdy se potrat stává hazardním pro zdraví a život ženy. Neexistují oficiální statistická data o stížnostech vztahujících se k odmítnutí lékařů provést potrat. (...) Podle názoru vlády je třeba implementovat již existující předpisy, pokud jde o (...) provádění potratů. “

108. Výbor, po zvážení páté periodické zprávy Polska, na svých zasedáních, konaných ve dnech 27. a 28. října 2004 a 4. listopadu 2004, přijal ve svých závěrečných připomínkách (Dokument CCPR/C/SR.2251) následující relevantní komentáře:

„8. Výbor s velkými obavami připomíná restriktivní zákony o potratu v Polsku, které mohou vést ženy k vyhledávání nebezpečných ilegálních potratů s možným rizikem pro jejich život a zdraví. Výbor má rovněž obavy ohledně nedostupnosti potratu v praxi, i když jej zákon povoluje, například v případech těhotenství v důsledku znásilnění, a z nedostatku informací o používání námitky svědomí lékaři, kteří odmítají provést legální potraty. Výbor dále lituje, že neexistují informace o rozsahu ilegálních potratů a o jejich důsledcích pro ženy, jichž se to týká.

Smluvní stát by měl svou právní úpravu a praxi liberalizovat. Měl by poskytovat další informace o používání klauzule o námitce svědomí lékaři a v nejvyšší možné míře o počtu nelegálních potratů vykonávaných v Polsku. Tato doporučení by měla být vzata v úvahu, až bude v Parlamentu projednáván návrh zákona o rodičovství“

2. Připomínky nevládních organizací

3. Ve zprávě připravené sítí ASTRA o obnově zdraví a práv ve Střední a Východní Evropě pro Evropské populační fórum, Ženeva, 12.-14. ledna 2004 se uvádí, že:

„(t) zákon proti potratům, který v Polsku platil od roku 1993, měl četné negativní důsledky pro obnovu zdraví žen, jako například:

- mnohým ženám, které mají právo na legální potrat, je toto právo často v jejich místních nemocnicích upíráno,
- potraty ze sociálních důvodů nejsou zastaveny, ale prostě zatlačovány do „podzemí“ Jelikož ženy vyhledávající potrat mohou nalézt lékaře, který jej provede nezákonně, nebo odcházejí do zahraničí,
- účinky zákona pocítují primárně nejchudší a nevzdělaní členové společnosti, protože nezákonné potraty jsou drahé.

Nedostatek znalostí o plánování rodiny snižuje kvalitu života žen. Jejich sexuální život je ohrožen buď neustálým strachem z nechtěného otěhotnění nebo vyhledáváním nezákonného potratu. Existuje silný nesouhlas a obstrukce vůči těm, které volí potrat za těch omezujících podmínek, které ještě umožňují jej provést. Lékaři a nemocnice průběžně špatně usměrňují a informují ženy, které jsou zákonem oprávněné přerušit těhotenství, čímž podrobují zdraví žen závažnému riziku. Lékaři (a dokonce i nemocnice, i když nemají právo tak činit) často odmítají provádět potraty z důvodů náboženských nebo morálních námitek, nebo vůbec neuvádějí žádné odůvodnění, a vytvářejí, je-li to třeba, problémy, jež učiní potrat podle zákona nemožným. Existuje však velmi dobře organizované potratové podzemí – potraty jsou prováděny nelegálně v soukromých klinikách, často týmiž lékaři, kteří odmítají provádět potraty v nemocnicích. Průměrné výdaje za potrat činí cca 200 PLN (rovnající se průměrnému výdělku). Federace žen a plánování rodiny odhaduje, že skutečný počet potratů v Polsku činí 80 000 až 200 000 ročně.“

3. Souhrnná zpráva Sítě nezávislých expertů pro základní práva EU

4. Ve své zprávě s názvem „Závěry a doporučení k situaci o základních právech v Evropské unii a v jejích členských státech v roce 2004“ ze dne 15. dubna 2005 Sít, inter alia, uvádí:

„I když se uznává, že dosud neexistuje ustálená judikatura v mezinárodním právu či v evropském humanitárním právu týkající se otázky, kde musí být dosaženo adekvátní rovnováhy mezi právem žen na přerušení jejich těhotenství na jedné straně, jako zvláštní demonstrace obecného práva na autonomii osoby, tvořící základ práva na respektování soukromého života, a ochranou potenciálního lidského života na druhé straně, Sít přesto vyjadřuje svou obavu nad četnými situacemi, které podle názoru nezávislých expertů jsou sporné za současného stavu mezinárodního humanitárního práva.

Žena vyhledávající potrat by neměla být nucena vyjíždět do zahraničí, aby jej dosáhla, protože existuje nedostatek dostupných služeb v její vlasti, i když by mohla požadovat potrat legálně nebo proto, že i když je potrat v zahraničí za identických podmínek legální, je zakázán v zemi bydliště. To může být zdrojem diskriminace mezi ženami, které mohou vycestovat do zahraničí, a těmi, které z důvodu své invalidity, jejich zdravotního stavu, nedostatku prostředků, jejich administrativní situace nebo dokonce nedostatku adekvátních informací tak učinit nemohou. (...) Žena by neměla vyhledávat potrat kvůli nedostatku příslušných služeb, například pro mladé matky kvůli nedostatku informací o podpoře, jež by měla být adekvátní, nebo z obavy, že by to mohlo mít za následek ztrátu zaměstnání: to přinejmenším vyžaduje důsledné monitorování vzorku potratů vykonávaných v jurisdikci, kde je potrat legální, aby se identifikovaly potřeby osob uchylujících se k potratu a podmínky, které je třeba vytvořit s cílem lepší reakce na tyto potřeby. (...) S odvoláním na Závěrečné stanovisko přijaté 5. listopadu 2004 Výborem pro lidská práva k posouzení zprávy předložené Polskem podle Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (CCPR/CO/82/POL/Rev. 1, § 8) Sít

připomíná, že zákaz neterapeutického potratu nebo praktické nedostupnosti potratu může mít ve skutečnosti za následek zvýšení počtu provádění tajných potratů, jelikož dotčené ženy mohou mít sklon uchýlit se k tajnému potratu při absenci adekvátních poradenských služeb, které je mohou informovat o jiných jim přístupných alternativách. (...)

Pokud stát přesto zvolí zákaz potratů, měl by alespoň důsledně monitorovat dopad tohoto zákazu na provádění potratů a poskytovat informace s cílem vyvolat informovanou veřejnou diskusi. Závěrem: za podmínek, kdy je potrat legální, by ženy měly mít k potratu efektivní přístup bez jakékoli diskriminace“

PRAVNÍ ZJIŠTĚNÍ

1. Předběžná námitka Vlády
2. Podle článku 35 § 1 Úmluvy se může Soud věcí zabývat až po vyčerpání všech vnitrostátních opravných prostředků.
3. V této souvislosti Vláda tvrdila, že stěžovatelka nevyčerpala všechny opravné prostředky podle polského práva, jak vyžaduje článek 35 § 1 Úmluvy.
4. Vláda se odvolala na judikaturu Soudu stanovící, že existují určité pozitivní závazky podle Úmluvy, které vyžadují od států, aby vydaly předpisy donucující nemocnice přijmout vhodná opatření na ochranu života pacientů. Tyto závazky také vyžadují vytvoření účinného nezávislého soudního systému, aby se mohla určit příčina úmrtí pacientů v péči lékařské profese a aby odpovědné osoby byly povolány k odpovědnosti (viz *Powell v. Spojené království*, č. 45305/99, ECHR 2000-V). Tento pozitivní závazek nevyžaduje nutně v každém případě ustanovení o opravném prostředku v oblasti trestního práva. Ve specifické oblasti medicínské nedbalosti může být tento závazek například splněn tehdy, jestliže právní systém přizná oběti opravný prostředek v oblasti občanského práva, a to buď samotný nebo ve spojení s opravným prostředkem u trestních soudů, který umožní, aby byla určena odpovědnost příslušných lékařů a aby bylo docíleno civilní nápravy, jako například uložení náhrady škody (*Calvelli a Ciglio v. Itálie /GC/*, č. 32967/96, § 51, ECHR 2002-1).
5. Vláda dále tvrdila, že polský právní řád předvídá právní cesty, které umožňují určit odpovědnost na straně lékařů za jakoukoli škodu způsobenou špatným medicínským postupem, a to buď cestou trestního řízení, nebo cestou uplatnění požadavků na civilní kompenzaci. V případě stěžovatelky by byl požadavek na kompenzaci skýtal dobré vyhlídky na úspěch.
6. V této souvislosti se Vláda odvolala na ustanovení občanského zákoníku upravující deliktní odpovědnost. Vláda se dále odvolala na dva rozsudky vynesené civilními soudy na základě zákona z roku 1993. V prvním rozsudku, vyneseném Nejvyšším soudem 21. listopadu 2003, soud konstatoval, že nezákonné odmítnutí přerušit těhotenství způsobené znásilněním založilo právo na podání žaloby na náhradu škody. Ve druhém rozsudku Krajský soud Lomza dne 6. května 2004 zamítl žalobu na náhradu morální újmy podanou rodiči, jimž byl odepřen přístup k prenatálním testům a jejichž dítě se narodilo s vážnými deformacemi.
7. Stěžovatelka uvedla, že podle judikatury Soudu by se na ní nemělo vyžadovat, aby použila jak civilní, tak i trestní opravné prostředky, pokud jde o tvrzené porušení článku 8 Úmluvy. Pokud je k dispozici více než jeden opravný prostředek, nemusí stěžovatel vyčerpat více než jeden (*Yagci a Sargin v. Turecko*, rozsudek ze dne 8. června 1995, Série A č. 319-A, § 42-44). Stěžovatelka se dále odvolala na rozsudek, v němž Soud našel, že stěžovatelé po vyčerpání všech dostupných prostředků v systému trestní justice nejsou povinni při absenci trestního stíhání v souvislosti s jejich stížnostmi uchýlit se k dalšímu pokusu získat nápravu podáním žaloby na náhradu škody (viz *As seno v a ostatní v. Bulharsko*, rozsudek ze dne 28. října 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-VIII, § 86).
8. Stěžovatelka tvrdila, že vedení civilního řízení by v jejím případě nebylo bývalo účinné. K dnešnímu dni nebyl vynesen žádný konečný rozsudek polského soudu v případě, kdy byla

příznána náhrada škody na zdraví ženy, způsobené odmítnutím umělého přerušeni těhotenství dovoleného zákonem z roku 1993. Stěžovatelka zdůraznila, že dva případy zmíněné Vládou jsou pozdějšího data než její stížnost k Soudu podle článku 34 Úmluvy. Co je důležité, tyto případy nebyly pro její případ podstatné, protože se týkaly situací zásadně odlišných od případu stěžovatelky, a to jak pokud jde o fakta, tak pokud jde o právo. Jeden se týkal žaloby na náhradu škody vzniklé z odmítnutí potratu, kdy bylo těhotenství zapříčiněno znásilněním, a druhý se týkal žaloby na náhradu škody vzniklé z odmítnutí prenatálního vyšetření.

9. Závěrem stěžovatelka poukázala na to, že podle judikatury Soudu je na stěžovateli, aby si vybral opravný prostředek podle okolností případu (*Airey v. Irsko*, rozsudek ze dne 9. října 1979, Série A č. 32, § 23). Účinné odstrašování proti závažným útokům na osobní integritu (jako např. znásilnění v případě *M.C.*), kde se jedná o základní hodnoty a podstatné aspekty soukromého života, vyžaduje účinnou aplikaci trestně právních ustanovení (*M.C. v. Bulharsko*, č. 39272/98, § 124, 148-53 a *X a Y v. Nizozemsko*, rozsudek ze dne 26. března 1985, Série A č. 91, § 23 a 24). Za daných okolností trestně právní opravný prostředek zvolený stěžovatelkou byl ten nejvhodnější.
10. Soud připomíná, že ve svém rozhodnutí o přípustnosti stížnosti spojil meritum případu s otázkou vyčerpání vnitrostátních opravných prostředků (viz výše odstavec 4). Soud potvrzuje své stanovisko k otázce vyčerpání.
11. Meritum případu
12. Údajné porušení článku 3 Úmluvy
13. Stěžovatelka si stěžovala, že skutečnosti případu byly porušením článku 3 Úmluvy, který v relevantní části stanoví toto:

„Nikdo nesmí být... podrobován nelidskému či ponižujícímu zacházení...“

63. Vláda s tím nesouhlasila.
64. Stěžovatelka uvedla, že okolnosti případu dosahovaly nelidského a ponižujícího zacházení odporujícího článku 3 Úmluvy.
65. Stěžovatelka tvrdila, že toto zacházení je ponižující, jestliže vyvolává v jeho oběti „pocity strachu, úzkosti a podrázenosti způsobilé jej ponížít a pokořit“ (*Irsko v. Spojené království*, rozsudek ze dne 18. ledna 1978, Série A č. 25, § 167). Tím, že stát neumožnil potrat provést legálně za okolností, které ohrozily stěžovatelčino zdraví, a zavést mechanismus nezbytný k tomu, aby jí umožnil realizaci jejího práva, způsobil, že stěžovatelka byla nucena pokračovat ve svém těhotenství po dobu šesti měsíců s vědomím, že ke dni, kdy porodí, téměř oslepne. Z toho vyplývající úzkost a stres a následný devastující účinek ztráty zraku na její život a na život její rodiny nelze přehlížet. Byla mladou ženou s mladou rodinou, zápasící se špatným zrakem, a vědomou si toho, že její těhotenství zruinuje její zbývající schopnost vidět. Jak předvídal její lékař v dubnu 2000, její zrak se vážně zhoršil, což jí způsobilo značné osobní těžkosti a psychologickou úzkost.
66. Soud připomíná svou judikaturu k pojmu špatné zacházení a okolnosti, za nichž může vzniknout odpovědnost smluvního státu, včetně odpovědnosti podle článku 3 Úmluvy z důvodu neposkytnutí vhodné léčby (viz, mimo jiné, *Ilhan v. Turecko /GC/*, č. 22277/93, § 87, ECHR 2000-VII, *mutatis mutandis*). Za okolností daného případu Soud nalézá, že uváděná fakta neodhalují porušení článku 3. Soud se dále domnívá, že stěžovatelčiny stížnosti bude vhodnější posoudit podle článku 8 Úmluvy.
67. Údajné porušení článku 8 Úmluvy
68. Stěžovatelka si stěžovala na to, že fakta případu znamenala porušení článku 8 Úmluvy. Její právo na řádné respektování jejího soukromého života a její fyzické a morální integrity bylo porušeno jak co do jeho podstaty, neprovedením legálního potratu, tak i pokud jde o pozitivní závazky státu, absencí obsáhlého právního rámce garantujícího její práva.

Článek 8 ve své relevantní části stanoví toto:

„1. Každý má právo na respektování svého soukromého ... života ...

2. Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat kromě případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných. “
3. Podání stran
4. Vláda
5. Vláda úvodem zdůraznila, že těhotenství a jeho přerušeni, jako principiální věc, nespádají výlučně do oblasti matčina soukromého života. Jakmile žena otěhotní, stává se její soukromý život úzce spjatým s vyvíjejícím se plodem. Neexistují žádné pochybnosti o tom, že určité zájmy spojené s těhotenstvím jsou legálně chráněny (Evr. Kom. pro LP, Bruggemann a Scheuten v. Německo, Zpráva ze dne 12. července 1977, DR 10, str. 100). Polské právo rovněž chrání plod a tudíž dovoluje přerušeni těhotenství podle zákona z roku 1993 pouze za přísně stanovených podmínek. Vláda zastávala názor, že v případě stěžovatelky podmínky pro legální přerušeni těhotenství ze zdravotních důvodů, tak jak je stanoví zákon, nebyly splněny.
6. Vláda tvrdila, že pokud stěžovatelka uvedla, že její těhotenství ohrožovalo její zrak kvůli její silné krátkozrakosti, pouze specialista v oboru očního lékařství mohl rozhodnout, zda je přerušeni těhotenství možné z lékařského hlediska doporučit. Oftalmologové, kteří stěžovatelku vyšetřovali během jejího těhotenství, nezastávali názor, že její těhotenství a porod znamenají ohrožení jejího života či zdraví. Lékaři měli v úmyslu skutečně chránit stěžovatelčino zdraví. Ve svých stanoviscích se shodovali v tom, že stěžovatelka by měla své dítě porodit císařským řezem, k čemuž nakonec došlo.
7. Vláda zdůraznila, že existovala možnost porodu, která stěžovatelčino zdraví nijak neohrožovala. Takže podle zákona z roku 1993 nebyli lékaři oprávněni vystavit lékařské osvědčení dovolující potrat. V důsledku toho nemohla stěžovatelka docílit potrat, jelikož její situace nesplňovala podmínky stanovené uvedeným zákonem.
8. Pokud stěžovatelka argumentovala, že podle polského práva neexistuje žádný postup jak posoudit vhodnost umělého přerušeni těhotenství, nemůže s tím Vláda souhlasit. Vláda se odvolala na ustanovení vyhlášky ministra zdravotnictví ze dne 22. ledna 1997 a tvrdila, že tato vyhláška upravuje postup při rozhodování o přístupu k umělému přerušeni těhotenství.
9. Vláda dále uvedla, že ustanovení § 37 zákona z roku 1996 o lékařské profesi pacientovi umožňuje docílit toho, aby rozhodnutí přijaté lékařem ohledně vhodnosti potratu bylo přezkoumáno jeho kolegy. Závěrem, pokud nebyla stěžovatelka spokojena s rozhodnutími vystavenými lékaři v jejím případě, mohla využít možností, které jí poskytuje správní právo.
10. Vláda učinila závěr, že stěžovatelka měla možnost napadnout lékařská rozhodnutí vynesená v jejím případě zahájením řízení, jež umožňuje zákon.
11. Stěžovatelka
12. Stěžovatelka nesouhlasila s tvrzením Vlády, že podle judikatury institucí vytvořených Úmluvou se právní ochrana života garantovaná článkem 2 vztahuje i na lidský plod. Podle této judikatury „život lidského plodu je intimně spojen se životem těhotné ženy a nelze na něj pohlížet izolovaně od něho“ (Evr. Kom. LP, X v. Spojené království, 13. května 1980, DR 19, str. 244). Samotný Soud pak konstatoval, že právní ustanovení ohledně toho, kdy život počíná, spadají pod rozsah volné úvahy státu, ale odmítl tvrzení, že Úmluva takovouto ochranu zajišťuje. Soud poznamenal, že otázka takovéto ochrany není vyřešena v rámci většiny samotných smluvních států a že neexistuje evropský konsensus ohledně vědecké a právní definice počátku života (Vo v. Francie /GC/, č. 53924/00, § 82, ECHR 2004-VIII).
13. Stěžovatelka si stěžovala, že skutkové okolnosti případu způsobily porušeni článku 8 Úmluvy. Pokud jde o aplikovatelnost tohoto ustanovení, stěžovatelka zdůraznila, že fakta, tvořící základ

stížnosti, se vztahují k otázce „soukromého života“, tj. pojmu, který pokrývá fyzickou i morální integritu osoby (X a Y v. Nizozemsko, rozsudek ze dne 26. března 1985, Série A č. 91, § 22).

14. Stěžovatelka tvrdila, že za okolností jejího případu byla její práva podle článku 8 porušena jak co do své podstaty, a to neprovedením u ní legálního potratu, tak i pokud jde o pozitivní závazky státu, a to absencí obsáhlého právního rámce garantujícího její práva vhodnými procesními prostředky.
15. Pokud jde o první část této stížnosti, stěžovatelka tvrdila, že porušení článku 8 vyplynulo ze zcela specifických skutkových okolností tohoto případu. Stěžovatelka usilovala o potrat, když bylo ohroženo její zdraví. Odmítnutí ukončit její těhotenství ji vystavilo vážnému zdravotnímu riziku a znamenalo porušení jejího práva na respektování soukromého života.
16. Stěžovatelka oponovala tvrzení Vlády, že její stav nebyl takový, aby splňoval požadavky na legální potrat ze zdravotních důvodů stanovených v § 4 písm. a) zákona z roku 1993, v tom, že nebylo prokázáno, že zhoršení jejího zraku po porodu bylo přímým důsledkem těhotenství a porodu. Stěžovatelka zdůraznila, že tato otázka byla v každém případě irelevantní pro posouzení případu, protože zákon z roku 1993 stanoví, že potrat činí legálním pouze ohrožení zdraví ženy. Skutečná materializace takového ohrožení se nevyžaduje.

Na každý pád, a to je politováníhodné, se ve stěžovatelčině případě toto ohrožení materializovalo a vedlo po porodu k vážnému zhoršení jejího zraku.

79. Stěžovatelka dále zdůraznila, že zasahování, které je předmětem stížnosti, nebylo „v souladu se zákonem“ ve smyslu článku 8 Úmluvy. Ustanovení § 4 zákona z roku 1993 dovoľovalo přerušování těhotenství, jestliže pokračování v těhotenství znamenalo ohrožení matčina života nebo zdraví. Stěžovatelka tudíž měla zákonné oprávnění podle polského práva na provedení potratu ze zdravotních důvodů.
80. Pokud jde o druhou část její stížnosti, vztahující se k pozitivním závazkům státu, měla stěžovatelka za to, že fakta případu odhalila porušení práva na účinné respektování jejího soukromého života. Stát měl pozitivní závazek vytvořit obsáhlý právní rámec upravující spory mezi těhotnou ženou a lékaři, pokud jde o potřebu přerušit těhotenství v případech ohrožení zdraví ženy. Neexistoval zde však žádný účinný institucionální a procesní mechanismus, jímž by takovéto případy byly adjudikovány a řešeny v praxi.
81. Stěžovatelka zdůraznila, že potřeba takového mechanismu byla a zůstává akutní. Ustanovení vyhlášky z roku 1997 a zákona o lékařské profesi, na něž se odvolává vláda, nebyla jasná, protože všechna tato ustanovení byla formulována v nejširších termínech. Stanoví, že lékaři mohou přistoupit k umělému přerušování těhotenství, avšak neuvádějí podrobnosti v tom smyslu, jak tento proces probíhá nebo v jakém časovém rámci. Kriticky řečeno, neexistovalo žádné ustanovení o smysluplném přezkoumání nebo o rozsahu napadení rozhodnutí lékaře nepřistoupit k přerušování těhotenství.
82. Stěžovatelka dále zdůraznila, že ustanovení § 4 zákona z roku 1993, pokud obsahovalo výjimku z pravidla, že potrat je zakázaný, se týkalo velmi citlivé oblasti lékařské praxe. Lékaři se obávali provádět potraty nutné k ochraně zdraví ženy kvůli velice závažné povaze debaty o potratech probíhající v Polsku. Kromě toho se báli poškození jejich dobré pověsti, kdyby mělo být shledáno, že provedli přerušování těhotenství za okolností uvedených v § 4. Mohli se rovněž obávat trestního stíhání.
83. Stěžovatelka tvrdila, že následkem nezavedení na straně státu alespoň základního řízení vedoucího k rozhodnutí, nebylo řízení v jejím případě spravedlivé a nebylo jí poskytnuto náležité respektování jejího soukromého života a její fyzické a morální integrity.
84. Stěžovatelka uvedla, že břemeno, aby byl zabezpečen lékařský servis dostupný podle zákona i v praxi a vyžadovaný těhotnými ženami, nesl stát. Právní řád v Polsku, nahlížený jako celek, vyvolával opačný účinek, skýtající silné odrazování u lékařské profesi poskytovat interrupční servis, který by byl dosažitelný podle zákona. Flexibilita, kterou zdánlivě zákon poskytoval

stanovením, co je „ohrožením zdraví ženy“ ve smyslu ustanovení § 4 písm. a) zákona z roku 1993, a neexistence adekvátního řízení a kontroly kontrastovaly s tvrdým přístupem podle trestního práva penalizujícím lékaře za provádění nezákonných potratů.

85. Stěžovatelka připouštěla, že za okolností, kdy existoval zásadní nesouhlas mezi ní, těhotnou ženou obávající se ztráty zraku jako důsledku třetího porodu, a lékaři, bylo nepřiměřené a nerozumné přenechat úkol vybalancování základních práv výlučně na lékařích. Při absenci jakéhokoli ustanovení upravujícího spravedlivé a nezávislé přezkoumání a při zranitelnosti žen za těchto okolností by se lékaři vždy dostali do postavení, kdy by vnucovali své názory na interrupci. A to navzdory mimořádné důležitosti jejich rozhodnutí pro soukromý život ženy. Okolnosti tohoto případu odhalily existenci základního nedostatku polského právního řádu, když mělo být rozhodnuto o tom, zda v konkrétním případě nastaly podmínky pro zákonné přerušování těhotenství.
86. Podání třetích stran
87. Středisko pro reprodukční práva
88. Středisko pro reprodukční práva ve svém stanovisku pro Soud ze dne 23. září 2005 uvedlo, že ústřední otázkou v daném případě je, zda smluvní stát, který zákonem přiznal ženám právo zvolit si interrupci v případech, kdy těhotenství ohrožuje jejich fyzické zdraví, avšak neučinil žádná účinná právní a politická opatření, aby zajistil, že dotčené ženy, které tuto volbu učinily, mohou toto právo vykonat, porušil své závazky podle článku 8 Úmluvy. Středisko bylo toho názoru, že státy, jež se zavázaly povolit potrat za předepsaných podmínek, mají odpovídající povinnost zabezpečit, aby záruka potratu zapsaná v jejich vnitrostátním právu byla v praxi účinným právem. Za tímto účelem by státy měly přijmout účinná opatření zajistit ženám účinný přístup k odpovídajícím službám. Tato opatření zahrnují institut odvolacího řízení nebo přezkumného řízení ohledně medicínských rozhodnutí zamítajících žádost ženy o interrupci.
89. Neexistence v Polsku účinného právního a správního mechanismu upravujícího odvolací nebo přezkumné řízení ohledně medicínských profesních rozhodnutí v případech, kdy se jimi stanoví podmínky pro přerušování těhotenství, je nekonzistentní s praxí mnoha jiných členských států. Zavedení odvolacího nebo přezkumného řízení v zemích napříč Evropou, jakými jsou například Bulharsko, Chorvatsko, Česká republika, Dánsko, Finsko, Norsko, Slovensko, Slovinsko nebo Švédsko, odráží obecný souhlas s tím, že je třeba chránit právo žen na legální interrupci v situacích, kdy poskytovatel lékařské péče takovou žádost odmítne, včetně případů, kdy je ohroženo zdraví ženy.
90. Většina zákonů a předpisů o odvolacím řízení při interrupci má přísné lhůty, v nichž musí být o takových odvoláních a přezkumech rozhodnuto, respektující inherentní a časově citlivou povahu postupů při interrupcích a nemožnost řádného správního přezkumu nebo jiných právních řízení reagovat včas. Zatímco takovéto lhůty implicitně zavazují lékaře odmítajícího žádost o interrupci okamžitě postoupit lékařskou zprávu o ženě přezkumnému nebo odvolacím orgánu, některé zákony to na lékařích výslovně požadují. V některých zemích je odvolací nebo přezkumný orgán povinen ženu informovat o tom, kde bude potrat proveden, jestliže bude jejímu odvolání vyhověno. V případech, kdy odvolací či přezkumný orgán nalezne, že podmínky pro přerušování těhotenství nebyly splněny, některé zákony vyžadují písemné vyrozumění ženy o tomto rozhodnutí. V žádné zemi nemusí být postupy o odvolání dodrženy, jestliže těhotenství ohrožuje zdraví nebo život těhotné ženy. V některých státech, jako například v Norsku a ve Švédsku, se zamítnutá žádost o interrupci zkoumá přezkumným orgánem automaticky. V Norsku byl vytvořen výbor okresním zdravotním úředníkem, do něhož se začleňuje těhotná žena.
91. Středisko uvedlo, že právní řády mnoha členských států obsahují výslovnou dikci zdůrazňující právo ženy na důstojnost a na autonomní rozhodování v souvislosti se žádostí o poskytnutí péče v souvislosti s potratem. Středisko se odvolalo na norský a francouzský právní řád, které silně zdůrazňují autonomii ženy a její aktivní účast během řízení, v němž se rozhoduje o přístupu k interrupci.

92. Středisko dospělo k závěru, že absence časově omezeného odvolacího řízení v Polsku podrývá právo žen na přístup ke zdravotní péči v těhotenství s potenciálně závažnými důsledky pro jejich život a zdraví. Současně se rovněž upírá ženám právo na účinný opravný prostředek garantovaný článkem 13 Omluvy.
93. Polská federace pro ženy a pro plánování rodiny a Helsinská nadace pro lidská práva
94. Polská federace pro ženy a pro plánování rodiny a Helsinská nadace pro lidská práva ve svých podáních ze 6. října 2005 uvedly, že případ se ve své podstatě týká otázky neadekvátního přístupu k umělému přerušování těhotenství, které je povoleno, když jsou splněny podmínky uvedené v ustanovení § 4 zákona z roku 1993. Zdůraznily, že v praxi se v Polsku často stalo, že lékaři odmítli vystavit osvědčení požadované pro umělé přerušování těhotenství, i když existovaly závažné důvody pro jejich vystavení. Často se také stávalo, že když žena obdržela osvědčení, lékaři, k nimž se dostavila za účelem interrupce, zpochybnili jeho platnost a kompetenci lékařů, kteří je vystavili, a případně odmítli interrupci provést poté, kdy uplynuly lhůty pro legální provedení interrupce stanovené zákonem.
95. Skutečnost, že podle polského práva byl potrat ve své podstatě trestným činem, při absenci transparentních a jasně definovaných řízení, v nichž by se prokázalo, že umělé přerušování těhotenství lze vykonat, byla jedním z faktorů odrazujících lékaře od toho, aby k tomuto lékařskému zákroku přistoupili. Hranice pro umělé přerušování těhotenství byly tudíž stanoveny vysoko ve prospěch negativních rozhodnutí.
96. Neexistovala žádná kritéria ohledně toho, co je třeba pokládat za „ohrožení zdraví či života ženy“ ve smyslu ustanovení § 4 písm. a). Ukazovalo se, že někteří lékaři nepřihlíželi k žádnému ohrožení života ženy, pokud existovala pravděpodobnost, že může porod dítěte přežít. Kromě toho existoval problém s posouzením, zda těhotenství je ohrožením zdraví či života v případech žen, které trpěly četnými a komplexními zdravotními problémy. V takových situacích nebylo jasné, kdo má být uznán za specialistu příslušného vystavit lékařské osvědčení ve smyslu ustanovení § 2 vyhlášky z roku 1997.
97. Polské právo nepředvídá účinná opatření k přezkoumání odmítnutí potratu z medicínských důvodů. V důsledku toho ženy, jimž byl potrat z medicínských důvodů odepřen, nemají žádnou možnost problém konzultovat s nezávislým orgánem nebo nechat takováto rozhodnutí přezkoumat.
98. Souhrnně lze konstatovat, že současná praxe v Polsku, pokud jde o aplikaci záruk upravených v § 4 písm. a) zákona z roku 1993, je v rozporu s požadavky článku 8 Úmluvy.
99. Fórum polských žen
100. Fórum polských žen ve svém stanovisku ze dne 3. listopadu 2005 tvrdilo, že práva garantovaná článkem 8 Úmluvy ukládají státu povinnost vzdát se arbitrárního zasahování, nikoli však povinnost konat. Cílem tohoto ustanovení Úmluvy je v podstatě chránit jednotlivce před arbitrárním jednáním státních orgánů (Kroon a ostatní v. Nizozemsko*), rozsudek ze dne 27. října 1994, Série A č. 297-C, § 31). Z tohoto samotného důvodu není možné odvozovat z tohoto ustanovení povinnost vykonávat lékařské zákroky, zejména tehdy, má-li být tímto zákrokem potrat.
101. Fórum dále uvedlo, že v kontextu s potratem nelze říci, že těhotenství spadá výlučně do oblasti soukromého života. I když se připustí, že právní problematika spojená s těhotenstvím může být posuzována podle článku 8 Úmluvy, státy mohou přijímat právní omezení v soukromé oblasti, jestliže takováto omezení mohou posloužit účelu ochrany morálky nebo práv a svobod jiných. Až potud při interpretaci tohoto ustanovení Soud neoponoval názoru, že práva plodu by měla být chráněna Úmluvou.
102. Soud zejména nevyloučil možnost, že za určitých okolností by měly být záruky rozšířeny i na nenarozené dítě (viz *Vo v. Francie*, citováno výše, § 85). Polský právní řád zajišťuje ústavní ochranu života plodu vycházející z koncepce, že lidský život musí být chráněn ve všech stádiích jeho vývoje. Zákon z roku 1993 akceptuje výjimky z tohoto principu právní ochrany lidského života od okamžiku jeho početí.

103. Avšak na rozdíl od argumentace stěžovatelky, podle platného polského práva neexistuje právo na potrat, a to ani pokud jde o výjimky z obecného zákazu potratu uvedené v ustanovení § 4 písm. a) zákona z roku 1993. Toto ustanovení nepřiznává těhotné ženě právo na potrat, nýbrž pouze se odchyluje od obecné nezákonnosti potratu stanovené polským právem v situacích konfliktu mezi právem plodu na život a dalšími zájmy. V každém případě pouhý fakt, že potrat je legální v určitých situacích, jakožto výjimka z obecného principu, neopravňuje k závěru, že se jedná o řešení, které by stát preferoval.
104. Intervenující dále tvrdil, že podle vyhlášky z roku 1997 stanovení podmínek, za nichž lze interrupci z medicínských důvodů vykonat, přísluší lékařům – profesionálům. Okolnosti ukazující na to, že těhotenství znamená ohrožení života či zdraví ženy, musí být osvědčeny konsultantem specializovaným v oboru medicíny vztahujícímu se k zdravotnímu stavu ženy. Gynekolog však může odmítnout provedení potratu z důvodů svědomí. Pacientka tudíž nemůže dát předvolat lékaře k soudu za to, že odmítl potrat provést, a činit jej odpovědným za zhoršení jejího zdravotního stavu po porodu.
105. Závěrem Fórum vyslovalo názor, že o ohrožení nebo zhoršení zdraví těhotné ženy vyplývající z jejího těhotenství nelze činit závěr retrospektivně, pokud k němu došlo po narození dítěte.
106. Sdružení katolických rodin
107. Sdružení katolických rodin ve svém stanovisku ze dne 20. prosince 2005 tvrdilo, že stěžovatelka se dopouští právního omylu, jestliže tvrdí, že Úmluva garantuje právo na potrat. Ve skutečnosti Úmluva takovéto právo negarantuje. Naopak, článek 2 garantuje právo na život, který je nezczitelným atributem lidské bytosti a tvoří nejvyšší hodnotu v hierarchii lidských práv. Kromě toho Soud ve své judikatuře staví právo na život proti jakémukoli hypotetickému právu život ukončit (*Pretty v. Spojené království*, č. 2346/02, ECHR 2002-III).
108. Hodnocení Soudu
109. Rozsah případu
110. Soud poznamenává, že ve svém rozhodnutí o přípustnosti ze dne 7. února 2006 prohlásil za přípustné stížnosti stěžovatelky podle článků 3, 8 a 13 ve spojení s článkem 14 Úmluvy. Rozsah případu před Soudem je tudíž omezen na stížnosti, které již byly prohlášeny za přípustné (viz, mimo jiné, *Sokur v. Ukrajina*, č. 29439/02, § 25, 26. dubna 2005).
111. V tomto kontextu Soud připomíná, že platné polské právo, zákon z roku 1993, i když potrat zakazuje, připouští určité výjimky. Zejména podle ustanovení § 4 písm. a) a § 1 odst. 1 tohoto zákona je potrat legální, jestliže těhotenství znamená ohrožení života ženy, osvědčené dvěma lékařskými osvědčeními, a to bez ohledu na dosažený stupeň těhotenství. Proto v daném případě není úkolem Soudu zkoumat, zda Úmluva garantuje právo na provedení potratu.
112. Aplikovatelnost článku 8 Úmluvy
113. Úvodem Soud poznamenává, že mezi stranami není sporu o tom, že článek 8 je aplikovatelný na okolnosti případu a že se vztahuje na stěžovatelčino právo na respektování soukromého života.
114. Soud s tím souhlasí. Úvodem připomíná, že legislativa upravující přerušování těhotenství se dotýká oblasti soukromého života, jelikož kdykoliv je žena těhotná, stává se její soukromý život úzce spjatým s vyvíjejícím se plodem (*Evr. Kom. LP, Bruggeman a Scheuten v. Německo*, citováno výše).
115. Soud rovněž připomněl, že „soukromý život“ je široký pojem, zahrnující, inter alia, aspekty fyzické a sociální identity jednotlivce, včetně práva na osobní autonomii, na osobní rozvoj a na vytváření a rozvoj vztahů s ostatními lidskými bytostmi a s vnějším světem (viz, mimo jiné, *Pretty v. Spojené království*, § 61). Dále, i když Úmluva jako taková negarantuje právo na jakoukoli specifickou úroveň lékařské péče, Soud již dříve konstatoval, že soukromý život zahrnuje fyzickou a fyziologickou integritu osoby a že stát má pozitivní závazek zabezpečit svým občanům jejich právo na efektivní respektování této integrity (*Glass v. Spojené království*, č. 61827/00, § 74-83, ECHR 2004-11; *Sentges v. Nizozemsko* /dec./ č. 27677/02, 8. července 2003; *Pentiacova a ostatní v. Moldavsko* (dec.), č. 14462/03, ECHR 2005; *Nitecki v.*

Polsko /dec./, č. 65653/01, 21. března 2002; *Odievre v. Francie* /GC/, č. 42326/98, ECHR 2003-III; *mutatis mutandis*). Soud poznamenává, že v případě, kterým se právě zabývá, se jedná o zvláštní kombinaci různých aspektů soukromého života. I když se státní regulace potratu týkají tradičního vybalancování soukromého a veřejného zájmu, musí být – v případě umělého přerušování těhotenství – také posouzeny z hlediska pozitivních závazků státu zabezpečit fyzickou integraci nastávajících matek.

116. Soud závěrem poznamenává, že stěžovatelka uvedla, že odmítnutí potratu bylo rovněž zásahem do jejích práv garantovaných článkem 8. Soud se však domnívá, že okolnosti stěžovatelčina případu a zejména povaha její stížnosti bude vhodnější posuzovat pouze z hlediska výše zmíněných pozitivních závazků žalovaného státu.
117. Obecné principy
118. Podstatným účelem článku 8 je chránit jednotlivce před arbitrárním zasahováním státních orgánů. Jakékoliv zasahování podle prvního odstavce článku 8 musí být oprávněné za podmínek druhého odstavce, zejména musí být „v souladu se zákonem“ a „nezbytné v demokratické společnosti“ pro jeden nebo více účelů v něm uvedených. Podle ustálené judikatury pojem nezbytnosti znamená, že zasahování odpovídá naléhavé sociální potřebě, a zejména, že je proporcionální jednomu z legitimních účelů sledovaných státními orgány (viz např. *Olsson v. Švédsko* /č. 1/, rozsudek ze dne 24. března 1988, Série A č. 130, § 67).
119. Navíc mohou existovat také pozitivní závazky inherentní v efektivním „respektování“ soukromého života. Tyto závazky mohou zahrnovat přijetí opatření určených k zajišťování respektování soukromého života dokonce i v oblasti vztahů mezi jednotlivci, včetně jak ustanovení o regulačním rámci adjudikatorního a vykonávacího mechanismu chránícího práva jednotlivců, tak i implementace specifických opatření, je-li to vhodné (viz, mimo jiné, *X a Y v. Nizozemsko*, rozsudek ze dne 26. března 1985, Série A č. 91, str. 11, § 23).
120. Avšak hranice mezi pozitivními a negativními závazky státu podle tohoto ustanovení se nehodí pro přesnou definici. Nicméně aplikovatelné principy jsou podobné. Jak v negativním tak i v pozitivním kontextu je třeba přihlížet ke spravedlivé rovnováze, jež má být vytvořena mezi konkurujícími si zájmy jednotlivce a společnosti jako celku; a v obou kontextech má stát určitý prostor pro volnou úvahu (viz, mimo jiné, *Keegan v. Irsko*, rozsudek ze dne 26. května 1994, Série A č. 290, str. 19, § 49; *Rózański v. Polsko*, č. 55339/00, § 61, 18. května 2006).
121. Soud poznamenává, že pojem „respektování“ není zcela přesný, zejména pokud jde o zmíněné pozitivní závazky: s přihlédnutím k různé následné praxi a k situacím vznikajícím ve smluvních státech se požadavky na tento pojem značně liší případ od případu. Nicméně pro posouzení pozitivních závazků státu je třeba mít na mysli, že panství práva, jeden ze základních principů demokratické společnosti, je inherentní všem článkům Úmluvy (viz *Iatridis v. Řecko**) VGC/, č. 31107/96, § 58, ECHR 1999-11; *Carbonara a Ventura v. Itálie*, č. 24638/94, § 63, ECHR 2000-VI a *Capital Bank AD v. Bulharsko*, č. 49429/99, § 133). Dodržování požadavků uložené panstvím práva předpokládá, že pravidla vnitrostátního práva musí stanovit opatření právní ochrany proti arbitrárnímu zasahování státních orgánů do práv chráněných Úmluvou (viz *Malone v. Spojené království*, rozsudek ze dne 2. srpna 1984, Série A č. 82, str. 32, § 67 a z pozdější doby *Hasan a Chaush v. Bulharsko* /GC/, č. 30985/96, § 84, ECHR 2000-XI).
122. Závěrem Soud připomíná, že při posuzování tohoto případu je třeba mít na mysli, že účelem Úmluvy není garantovat práva, která jsou teoretická nebo iluzorní, ale práva, která jsou praktická a efektivní (viz *Airey v. Irsko*, rozsudek ze dne 9. října 1979, Série A č. 32, str. 12-13, § 24). I když článek 8 neobsahuje žádné explicitní procesní požadavky, je pro efektivní požívání práv garantovaných tímto ustanovením důležité, aby relevantní rozhodovací proces byl spravedlivý a takový, aby umožňoval řádné respektování zájmů, které chrání. Musí být rozhodnuto o tom, zda byl, s přihlédnutím ke zvláštním okolnostem případu a zejména k povaze rozhodnutí, jež mají být přijata, jednotlivec zapojen do rozhodovacího procesu pojetého jako celek v míře umožňující mu poskytnout požadovanou ochranu jeho práv (viz, *mutatis mutandis*, *Hatton a ostatní v. Spojené království* /GC/, č. 36022/97, § 99, ECHR 2003-VIII).

123. Dodržení článku 8 Úmluvy

124. Při posuzování okolností daného případu musí Soud přihlédnout k jeho obecnému kontextu. Soud poznamenává, že zákon z roku 1993 zakazuje interrupci v Polsku, přičemž upravuje pouze určité výjimky. Lékař, který přeruší těhotenství v rozporu s podmínkami uvedenými v tomto zákoně, je vinen z trestného činu, který může mít za následek trest odnětí svobody až do výše tří let (viz výše odstavec 41).

Podle Polské federace žen a plánování rodiny skutečnost, že potrat je v podstatě trestným činem, odrazuje lékaře od schválení potratu, zejména pak při absenci transparentních a jasně definovaných řízení, v nichž by se určilo, zda zákonné podmínky pro umělé přerušování těhotenství byly v individuálním případě splněny.

115. Soud také poznamenává, že ve své páté periodické zprávě adresované ICCPR polská vláda uznala, inter alia, že došlo k pochybením ve způsobu, jakým byl zákon z roku 1993 aplikován (viz výše odstavec 49). To dále staví do popředí, podle názoru Soudu, důležitost procesních pojmů ohledně přístupu k umělému přerušování těhotenství garantovanému zákonem z roku 1993.

116. Potřeba takovýchto pojmů se stává relevantnější v situaci, kdy dochází k neshodě o tom, zda jsou v daném případě splněny základní podmínky pro zákonnou interrupci, buď mezi těhotnou ženou a jejími lékaři, nebo mezi lékaři samotnými. Podle názoru Soudu musí v takových situacích aplikovatelná ustanovení především a hlavně zajistit jistotu v právním postavení těhotné ženy.

Soud dále poznamenává, že právní zákaz potratu ve spojení s rizikem s ním spojené trestní odpovědnosti podle článku 156 § 1 trestního zákona může mít za následek odrazující účinek na lékaře, když rozhodují o tom, zda byly v individuálním případě splněny požadavky pro zákonný potrat. Ustanovení upravující dostupnost zákonného potratu by měla být formulována tak, aby zmíněný účinek odstranila. Jakmile legislativa rozhodne potrat povolit, pak pro něj nesmí vytvořit takový rámec, který omezuje reálnou možnost jej dosáhnout.

117. V této souvislosti Soud připomíná, že pojmy zákonnosti a panství práva v demokratické společnosti ukládají, aby opatření dotýkající se základních práv byla v určitých případech podrobena určité formě řízení před nezávislým orgánem kompetentním přezkoumávat důvody pro tato opatření a relevantní důkazy (viz, mimo jiné, Rotaru v. Rumunsko*) /GC/, č. 28341/95, ECHR 2000-V, § 55-63). Při rozhodování o tom, zda byly tyto podmínky splněny, je třeba aplikovatelné řízení souhrnně posoudit (AGOSI v. Spojené království, rozsudek ze dne 24. října 1986, Série A č. 108, str. 19, § 55 a Jokela v. Finsko, č. 28856/95, § 45, ECHR 2002-IV, mutatis mutandis). Za takových okolností, jako tomu je v daném případě, musí takové řízení zaručovat těhotné ženě přinejmenším možnost být osobně vyslechnuta a zvážit její názory. Kompetentní orgán by měl své rozhodnutí písemně odůvodnit.

118. V této souvislosti Soud poznamenává, že samotná povaha otázek spojených s rozhodnutími přerušit těhotenství je taková, že v ní hraje značnou důležitost faktor času. Odpovídající řízení by tudíž mělo zaručit, že takováto rozhodnutí budou včasná, aby omezila nebo předešla škodě na ženě zdraví, k němuž by mohlo dojít při opožděném potratu. Řízení, v němž rozhodnutí o dostupnosti legálního potratu jsou přezkoumávána post factum, nemohou takovouto funkci plnit. Podle názoru Soudu lze říci, že absence takovýchto preventivních opatření ve vnitrostátním právu je se ze strany státu rovná nesplnění pozitivních závazků podle článku 8 Úmluvy.

119. Na tomto obecném základě Soud konstatuje, že není sporu o tom, že stěžovatelka trpěla silnou krátkozrakostí od roku 1977. Dokonce ještě před jejím těhotenstvím byla oficiálně prohlášena za středně invalidní (viz výše odstavec 8).

Vzhledem ke svému zdravotnímu stavu požádala stěžovatelka v průběhu svého třetího těhotenství o lékařskou radu. Soud konstatuje, že mezi jejími lékaři došlo k neshodě o tom, jak mohou těhotenství a porod ovlivnit její už beztak špatný zrak. Rada poskytnutá dvěma očními lékaři neobsahovala závěr, pokud jde o možný dopad těhotenství na zdravotní stav stěžovatelky. Soud rovněž poznamenává, že praktický lékař vystavil osvědčení, že její těhotenství představuje ohrožení jejího zdraví, zatímco gynekolog zastával opačný názor.

Soud zdůrazňuje, že není jeho posláním zpochybňovat klinický úsudek lékařů, pokud jde o vážnost stěžovatelčina zdravotního stavu (Glass v. Spojené království, č. 61827/00, § 87, ECHR 2004-11, mutatis mutandis). Soudu rovněž nepřísluší spekulovat, na základě medicínských informací, jež má k dispozici, o tom, zda jejich závěry, zda její těhotenství může či nemůže vést v budoucnu ke zhoršení jejího zraku, byly správné. Stačí poznamenat, že se stěžovatelka obávala, že by těhotenství a porod mohly její zrak ohrozit. Ve světle lékařské rady, které se jí dostalo během těhotenství, a zejména stěžovatelčina zdravotního stavu, ve spojení s její anamnézou, Soud zastává názor, že o jejich obavách nelze říci, že byly iracionální.

120. Soud prozkoumal, jak byl právní rámec upravující dostupnost umělého přerušení těhotenství v polském právu aplikován na případ stěžovatelky a jaký měl vztah k jejím obavám ohledně možného negativního dopadu těhotenství a porodu na její zdraví.

121. Soud poznamenává, že Vláda se odvolala na vyhlášku ministra zdravotnictví ze dne 22. ledna 1997 (viz výše odstavec 71). Soud však konstatuje, že tato vyhláška pouze stanovila kvalifikační předpoklady lékařů, kteří mohou provádět legální potrat. Vyhláška také stanovila jako nezbytné pro ženu usilující o potrat ze zdravotních důvodů získat osvědčení od lékaře „specializovaného v oblasti medicíny relevantní pro její stav“.

Soud poznamenává, že vyhláška upravuje relativně jednoduchý postup pro získání zákonného potratu opírajícího se o lékařské úvahy: dva souběžné posudky specialistů odlišných od lékaře, který by prováděl potrat, jsou dostačující. Takovýto postup umožňuje přijmout promptně relevantní opatření a neliší se podstatně od řešení přijatých v některých jiných členských státech.

Vyhláška však nečiní rozdíl mezi situacemi, v nichž existuje naprostý souhlas mezi těhotnou ženou a lékaři, kde je takovýto postup jasně praktický, a případy, kde dochází k nesouhlasu mezi těhotnou ženou a jejími lékaři nebo mezi samotnými lékaři. Vyhláška neupravuje žádný zvláštní procedurální rámec, který by takovéto rozpory zmiňoval a řešil. Vyhláška pouze stanoví povinnost ženy získat osvědčení od specialisty, aniž by specifikovala nějaké kroky, které by měla učinit v případě, kdy se její názor a názor specialisty liší.

122. Dále se poznamenává, že Vláda se rovněž odvolala na článek 37 zákona o lékařské profesi z roku 1996 (viz výše odstavec 72). Toto ustanovení umožňuje lékařům, v případě jakýchkoli diagnostických či terapeutických pochybností nebo na žádost pacientky, získat druhý posudek od jeho kolegy. Soud však poznamenává, že toto ustanovení je adresováno pouze členům lékařské profese. Specifikuje pouze podmínky, za nichž mohou lékaři získat druhý posudek od jejich kolegy ohledně diagnózy či léčby, jež mají být stanoveny v individuálním případě. Soud zdůrazňuje, že toto ustanovení nevytváří žádnou procesní záruku pro pacientku k získání takového posudku nebo k jeho napadení v případě nesouhlasu. Toto ustanovení ani specificky nezmiňuje situaci těhotné ženy usilující o zákonný potrat.

123. V této souvislosti Soud poznamenává, že v určitých smluvních státech byly zavedeny různé procedurální a institucionální mechanismy v souvislosti s implementací zákonné úpravy specifikující podmínky upravující přístup k zákonnému potratu (viz výše odstavce 86-87).

124. Soud dospívá k závěru, že nebylo prokázáno, že polské právo, tak jak bylo aplikováno na případ stěžovatelky, obsahovalo nějaké účinné mechanismy umožňující stanovit, zda byly v jejím případě splněny podmínky pro získání legální interrupce. To vytvářelo pro stěžovatelku situaci

prodlužované nejistoty. V důsledku toho stěžovatelka trpěla značnou úzkostí a stresem, když uvažovala o možných negativních důsledcích svého těhotenství a blížícího se porodu na své zdraví.

125. Soud je dále toho názoru, že ustanovení civilního práva o civilních deliktech, jak jsou aplikována polskými soudy, neposkytovala stěžovatelce procesní nástroj, jímž by mohla uplatňovat své právo na respektování soukromého života. Civilní prostředek nápravy měl pouze v retroaktivní a kompenzační povahu. V případě, že by stěžovatelka byla úspěšná, mohl vyústit pouze v přiznání náhrady škody na jejím zdraví soudem, což by vyšlo na světlo až po porodu.
126. Soud dále poznamenává, že stěžovatelka požadovala, aby bylo zahájeno trestní řízení proti dr. R.D., přičemž tvrdila, že ten ji vystavil závažnému tělesnému poškození, když odmítl přerušit její těhotenství. Soud nejprve poznamenává, že pro účely trestní odpovědnosti bylo nezbytné prokázat přímou příčinnou souvislost mezi napadeným jednáním - v daném případě odmítnutím potratu - a vážným zhoršením stěžovatelčina zdraví. V důsledku toho posouzení, zda existovala příčinná souvislost mezi odmítnutím povolit potrat a následným zhoršením stěžovatelčina zraku, se nedotýká otázky, zda těhotenství znamenalo „ohrožení“ jejího zdraví ve smyslu ustanovení § 4 zákona z roku 1993.

Rozhodující je, že posouzení okolností případu v kontextu s trestním vyšetřováním by bývalo nemohlo od počátku zabránit vzniku poškození stěžovatelčina zdraví. Totéž platí pro disciplinární řízení před orgány lékařské komory.

127. Soud shledává, že takováto retrospektivní opatření sama o sobě nestačí k poskytnutí vhodné ochrany pro fyzickou integritu jednotlivců v takovémto zranitelném postavení, v jakém se nacházela stěžovatelka (Storck v. Německo, č. 61603/00, § 150).
128. S přihlédnutím k okolnostem případu jako celku nelze tudíž říci, že zavedením právních prostředků nápravy, které umožňují stanovit odpovědnost na straně lékařského personálu, splnil polský stát pozitivní závazky zabezpečit stěžovatelčino právo na respektování jejího soukromého života v kontextu s kontraverzí o tom, zda stěžovatelka měla právo na umělé přerušování těhotenství.
129. Soud proto zamítá předběžnou námitku Vlády a dospívá k závěru, že státní orgány nesplnily své pozitivní závazky zabezpečit stěžovatelce účinné respektování jejího soukromého života.
130. Soud dospívá k závěru, že byl porušen článek 8 Úmluvy.
131. Údajné porušení článku 13 Úmluvy
132. Stěžovatelka si stěžovala, že skutkové okolnosti případu znamenaly porušení článku 13 Úmluvy.

Článek 13 Úmluvy zní takto: „Každý, jehož práva a svobody přiznané touto Úmluvou byly porušeny, musí mít účinné právní prostředky nápravy před národním orgánem, i když se porušení dopustily osoby při plnění úředních povinností.“

132. Vláda namítla, že polské právo stanoví postup upravující lékařská rozhodnutí o přerušování těhotenství z medicínských důvodů. Vláda se odvolala na zákon z roku 1993 a na vyhlášku ministra zdravotnictví ze dne 22. ledna 1997. Vláda se dále odvolala na ustanovení § 37 zákona o lékařské profesi z roku 1996. Vláda tvrdila, že toto ustanovení upravuje možnost přezkoumání terapeutického rozhodnutí učiněného specialistou.
133. Stěžovatelka namítla, že polský právní rámec upravující přerušování těhotenství se ukázal jako neadekvátní. Neposkytl jí přiměřenou procesní záruku, jež by zabezpečila její práva garantovaná článkem 8 Úmluvy.
134. Článek 13 byl konsistentně interpretován Soudem jako vyžadující ve vnitrostátním právu nápravu křivd, které lze pokládat za „hodné diskuse“ ve smyslu Úmluvy (viz např. Boyle a Rice v. Spojené království, rozsudek ze dne 27. dubna 1988, Série A č. 131, § 54). V daném případě

bylo nalezeno porušení článku 8, takže stížnost na porušení článku 13 musí být zvážena.

135. Soud však konstatuje, že stěžovatelčina stížnost na to, že stát nevytvořil adekvátní právní rámec pamatující na rozhodování o sporech vznikajících v kontextu s aplikací zákona z roku 1993 v takové míře, že by povoloval legální interrupci, se překrývá s otázkami, které již byly posouzeny podle článku 8 Úmluvy. Soud již našel porušení tohoto ustanovení, pokud jde o nesplnění pozitivních závazků státem. Soud konstatuje, že nevzniká žádná separátní otázka podle článku 13 Úmluvy.
136. Údajné porušení článku 14 Úmluvy ve spojení s článkem 8
137. Stěžovatelka si stěžovala, že skutkové okolnosti případu znamenají porušení článku 14 Úmluvy ve spojení s článkem 8. V jejím případě je aplikovatelný článek 8, takže je možné se odvolat na článek 14.

Článek 14 Úmluvy zní takto:

„Užívání práv a svobod přiznaných touto Úmluvou musí být zajištěno bez diskriminace založené na jakémkoliv důvodu, jako je pohlaví, rasa, barva pleti, jazyk, náboženství nebo jiné smýšlení, národnostní nebo sociální původ, příslušnost k národnostní menšině, majetek, rod nebo jiné postavení.“

1. Podání stran
2. Stěžovatelka
3. Stěžovatelka poukázala na to, že Soud opakovaně konstatoval, že akcesorická povaha článku 14 znamená, že stížnost na diskriminaci musí spadat pod rozsah práva garantovaného Úmluvou.
4. Stěžovatelka dále tvrdila, že jí nebyla dána výrazná příležitost účastnit se vyšetřování navzdory tomu, že vyšetřovací orgány si byly plně vědomy jejích problémů se zrakem. Byla to její takřka slepota, která tvořila samotnou podstatu její stížnosti na to, že byl spáchán trestný čin. Za takovéto situace, tvrdila stěžovatelka, neumožnění jí účinného přístupu k dokumentům trestního vyšetřování či jiné formy asistence jí zabránilo účinně se řízení zúčastnit.

Stěžovatelka zastávala názor, že vyšetřování vedené orgány činnými v trestním řízení se vyznačovalo řadou důležitých pochybení. Zaprvé, prvoinstanční prokurátor ne vyslechl výpovědi korunního svědka daného případu, tj. dr. R.D. Za druhé, prokurátorovo rozhodnutí přerušit vyšetřování se opíralo hlavně o zprávu předloženou třemi znalci z Lékařské akademie v Bialystoku. Tuto zprávu však nelze pokládat za spolehlivou, protože byla vypracována na základě krátkého vyšetření stěžovatelky pouze jedním ze znalců (očním lékařem). Další dva znalci se omezili pouze na přezkoumání stěžovatelčiny zdravotní dokumentace. Za třetí, stěžovatelce bylo zabráněno efektivně vykonat svá procesní práva, jako například požádat o důkazy na podporu její stížnosti. Bylo to způsobeno tím, že polské orgány nevyšly vstříc stěžovatelce při její invaliditě, což jí zabránilo přečíst si vyšetřovací spis. Za čtvrté, okresní prokurátor nevěnoval pozornost osvědčení vystavenému praktickým lékařem, dr. O.R.-G., a nepřihlédl ke skutečnosti, že lékaři stěžovatelce doporučili před druhým a třetím porodem sterilizaci.

Stěžovatelka uvedla, že odůvodnění druhoinstančního prokurátora nereagovalo na podstatné argumenty, které uvedla ve svém odvolání. Polské orgány věnovaly malou pozornost její specifické zranitelnosti jakožto invalidní osoby trpící velmi slabým zrakem hraničícím se slepotou. Stěžovatelka uvedla, že v důsledku toho nebyla přivzata k vyšetřování v míře, která by dostatečně umožnila ochranu jejích zájmů.

139. Stěžovatelka dospěla k závěru, že tím, že jí během vyšetřování polské orgány nevyšly vstříc při její invaliditě, dopustily se diskriminace na základě její invalidity.
140. Vláda

141. Vláda nejprve tvrdila, že před posuzováním stížnosti na porušení článku 14 ve spojení s hmotně právním ustanovením Úmluvy je třeba nejdříve prokázat porušení podstatných práv a svobod chráněných Úmluvou.
142. Vláda dále zastávala názor, že vyšetřování stěžovatelčiny stížnosti, že v souvislosti s odmítnutím vykonat potrat byl spáchán trestný čin, bylo provedeno pečlivě. Prokurátor vyslechl všechny svědky, kteří mohli k danému případu relevantně vypovídat. Prokurátor nevyslechl dr. R.D., protože to nepokládal za nutné ve světle skutečnosti, že tři znalci ve svém posudku uvedli, že neexistuje příčinná souvislost mezi odmítnutím přerušit těhotenství a následným zhoršením zraku stěžovatelky.
143. Vláda tvrdila, že rozhodnutí o přerušení vyšetřování bylo oprávněné, protože se opíralo o znalecký posudek. Vláda v této souvislosti zdůraznila, že znalci se seznámili s lékařskou dokumentací stěžovatelky.
144. Vláda dále uvedla, že 6. června 2001 byla stěžovatelka prokurátorem informována o jejích právech a povinnostech jako strana trestního řízení. Věděla tudíž, že kdyby měla nějaký problém se studiem spisu pro její špatný zrak, mohla v kterémkoli stadiu řízení požádat o právní pomoc advokáta, který by byl k případu jmenován.
145. Hodnocení Soudu
146. Soud, s přihlédnutím k důvodům pro nálezy porušení článku 8 (viz výše) a pro zamítnutí předběžné námítky Vlády, neshledává nezbytným posuzovat stěžovatelčinu stížnost separátně podle článku 14 Úmluvy.

III. Aplikace článku 41 Úmluvy

145. Článek 41 Úmluvy zní takto:

„Jestliže Soud zjistí, že došlo k porušení Úmluvy nebo Protokolů k ní, a jestliže vnitrostátní právo dotčené Vysoké smluvní strany umožňuje pouze částečnou nápravu, přiznává Soud v případě potřeby poškozené straně spravedlivé zadostiučinění.“

1. Škoda

2. Stěžovatelka tvrdila, že následek událostí, jež jsou předmětem stížnosti, byl extrémně tvrdý. Stěžovatelka téměř oslepla a byla úředně prohlášena za vysoce invalidní. Stěžovatelka potřebuje v každodenním životě stálou péči a pomoc. Bylo jí také řečeno, že její stav je nezvratný. Ztráta zraku měla devastující účinek na její způsobilost starat se o děti a pracovat.
3. Stěžovatelka požadovala náhradu peněžní škody ve výši 36 000 EURO (144 000 PLN). Tato částka se skládá z odhadovaných nákladů na budoucí léčbu, které bude muset vynakládat ve výši cca 300 PLN měsíčně. Tato částka pokrývá pravidelné návštěvy u lékaře, které činí cca 140 PLN za návštěvu, jakož i léky (včetně antidepresiv), které stěžovatelka musí užívat, aby předešla dalšímu zhoršení jejího zdravotního stavu. Celková částka výdajů byla stanovena na základě předpokladu délky života v Polsku 79 let, přijaté Světovou zdravotnickou organizací.
4. Stěžovatelka dále požádala Soud, aby jí přiznal také částku 40 000 EURO jako náhradu morální újmy, kterou utrpěla a která spočívala v bolesti, stresu a úzkosti, které zažívala a nadále zažívá v souvislosti s okolnostmi, jež jsou předmětem stížnosti.
5. Vláda zastávala názor, že stěžovatelka neutrpěla peněžní škodu v požadované výši, která je čistě spekulativní a přemrštěná. Není možné stanovit výdaje na léčbu, pokud nějaké vyvstanou, jež stěžovatelka vynaloží v budoucnu.
6. Pokud jde o stěžovatelčin požadavek na náhradu morální újmy, Vláda namítla, že je přemrštěný, takže by měl být zamítnut.
7. Soud konstatuje, že stěžovatelem požadavek na náhradu peněžní škody vychází z údajného negativního dopadu na její zdraví, utrpěného v důsledku odmítnutí přerušit její těhotenství. V této souvislosti Soud připomíná, že již nalezl, že nelze spekulovat o tom, zda závěry lékařů o tom, zda stěžovatelčino těhotenství může či nemůže vést k pozdějšímu zhoršení jejího zraku,

byly správné (viz výše odstavec 119). V důsledku toho Soud zamítá stěžovatel- čin požadavek na spravedlivé zadostiučinění peněžní škody.

8. Na jedné straně Soud, s přihlédnutím k tvrzením stěžovatelky, je toho názoru, že stěžovatelka jistě zažila značnou úzkost a utrpení, včetně obav o její fyzickou způsobilost postarat se o další dítě a zabezpečit jeho blaho a štěstí, což nelze kompenzovat pouhým nálezem porušení Úmluvy. S přihlédnutím k okolnostem případu posuzovaného jako celek a při rozhodování na základě ekvity přiznává Soud stěžovatelce částku 25 000 EURO jako náhradu morální újmy.
9. Náhrady a výdaje.
10. Stěžovatelka požadovala náhradu nákladů a výdajů vynaložených v řízení před Soudem. Stěžovatelka instruovala dva polské právníky a dva právníky z instituce Interights, Mezinárodního střediska pro právní ochranu lidských práv v Londýně, aby ji zastupovali před Soudem.
11. Stěžovatelka tvrdila, že existuje ustálená judikatura Soudu v tom smyslu, že náklady mohou být rozumně vynaloženy více než jedním právníkem a že stěžovateli právníci mohou být situováni v různých jurisdikcích (Kurt v. Turecko, rozsudek ze dne 25. května 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-III, Yasa v. Turecko, rozsudek ze dne 2. září 1998-VI). Ze zapojení cizích právníků vyplývají určité důsledky. Úroveň advokátních poplatků v jejich vlastních jurisdikcích může být odlišná od úrovně v žalovaném státě. V případě Tolstoy Miloslavsky v. Spojené království Soud konstatoval, že „vzhledem k velkým rozdílům v sazbách poplatků od jednoho státu ke druhému se jednotný přístup k posouzení poplatků ... nezdá být vhodný (Tolstoy Miloslavsky v. Spojené království, rozsudek ze dne 13. července 1995, § 77, Série A č. 316-B).
12. Stěžovatelka požadovala s odvoláním na faktury, které byly předloženy, částku 10 304 EURO jako náhradu nákladů vynaložených v souvislosti s prací vynaloženou paní M. Gasiorkowskou a A. Wilkowsko-Landowskou. Advokátní poplatky ve výši 10 050 EURO odpovídají 201 hodinám stráveným při přípravě stěžovatelčiných podání v její věci, a to při hodinové sazbě 50 EURO. Stěžovatelka dále uvedla, že náklady vynaložené v souvislosti s jejím případem ve výši 254 EURO jsou cestovními výlohami a výlohami za ubytování paní Wilkowské v souvislosti s ústním projednáváním případu. Stěžovatelka dále požadovala úhradu, opět s odvoláním na fakturu, advokátních poplatků a nákladů vynaložených v souvislosti s prací vykonanou paní A. Coomber a V. Vandovou, a to v celkové výši 11 136 EURO. Advokátní poplatky odpovídají 98 hodinám vynaloženým při přípravě stěžovatelčiných podání při hodinové sazbě 103,6 EURO. Celková částka výdajů za advokáty požadovaná stěžovatelkou tak činí 21 186 EURO. Stěžovatelka se odvolala na faktury za právní pomoc, které již byly předloženy Soudu. Další náklady ve výši 959 EURO činily cestovní a ubytovací výdaje vynaložené v souvislosti s ústním projednáváním před Soudem ve Štrasburku.
13. Vláda požádala Soud, aby rozhodl o náhradě právních nákladů a výdajů pouze v té míře, v jaké byly tyto náklady a výdaje skutečně a nezbytně vynaloženy a v jaké jsou přiměřené co do jejich výše. Vláda dále namítla, že stěžovatelka nepředložila faktury týkající se jejich právních zástupců. Na každý pád je Vláda toho názoru, že částky požadované stěžovatelkou jsou přemrštěné s přihlédnutím k nákladům přiznaným Soudem v podobných případech.
14. Vláda také požádala Soud, aby stanovil, zdaje rozumné, aby stěžovatelka požadovala náhradu právních nákladů a výdajů vynaložených čtyřmi právníky.
15. Soud připomíná, že podle článku 41 Úmluvy lze uhradit pouze právní náklady, které byly shledány jako skutečně a nezbytně vynaložené a které jsou přiměřené co do výše (viz, mimo jiné, Nikolova v. Bulharsko*) /GC/, č. 31195/96, 25. března 1999, § 79 a Smith a Grady v. Spojené království /spravedlivé zadostiučinění/, č. 33985/96 a 33986/96, § 28, ECHR 2000-IX). Ve světle předložených dokumentů je Soud přesvědčen, že právní náklady uvedené v daném případě byly skutečně vynaloženy.
16. Pokud jde o jejich výši, Soud nejprve upozorňuje, že již dříve konstatoval, že použití více než jednoho právníka může být někdy odůvodněno důležitostmi otázek nastolených v daném případě

(viz, mimo jiné, Sunday Times v. Spojené království /bývalý článek 50/, rozsudek ze dne 6. listopadu 1980, Série A č. 38, 30). V této souvislosti Soud poznamenává, že otázky nastolené v daném případě vedly v Polsku ke vzrušené a pokračující diskusi. Soud se dále odvolává na svůj nálezn ve svém rozhodnutí o přípustnosti, že otázky spojené s vyčerpáním vnitrostátních opravných prostředků jsou dostatečně složité, aby byly posouzeny spolu s meritem věci (viz výše odstavec 61). Je rovněž relevantním v této souvislosti připomenout nedostatek relevantní judikatury v polském právu. Soud je dále toho názoru, že otázky spojené v tomto případě s Úmluvou byly rovněž poměrně nové a komplexní.

17. Celkem vzato, s přihlédnutím jednak k aspektům vnitrostátního práva a jednak k aspektům Úmluvy v dané věci, Soud se přiklání k názoru, že odůvodňovaly použití čtyř právníků.
18. Na druhé straně, i když Soud uznává složitost případu, není přesvědčen o tom, že počet hodin práce uváděných stěžovatelkou lze pokládat za hodnověrnou reflexi času skutečně požadovaného k tomu, aby odpovídal problémům vyvolaným daným případem. Pokud jde o uváděné hodinové sazby, Soud se domnívá, že jsou konzistentní s vnitrostátní praxí v obou jurisdikcích, kde právníci zastupující stěžovatelku vykonávají praxi a že nemohou být pokládány za přemrštěné.
19. Soud však poznamenává, že všichni čtyři právníci se zúčastnili ústního jednání před Soudem. Soud se nedomnívá, že o této části výdajů lze tvrdit, že byly vynaloženy „nezbytně“, a to vzhledem k tomu, že stěžovatelce byla zajištěna právní pomoc pro účely řízení před Soudem.
20. Soud při rozhodování na základě ekvity a s přihlédnutím k podrobnostem předložených požadavků přiznává stěžovatelce globální částku 14 000 EURO jako náhradu poplatků a výdajů. Tato částka zahrnuje též DPH, která může být splatná, minus 2442,91 EURO zaplacených stěžovatelce Radou Evropy ve formě právní pomoci.
21. Úroky z prodlení
22. Soud pokládá za vhodné, aby úroky z prodlení měly základ v marginální úrokové míře Evropské centrální banky, k níž by měly být připočteny tři procentní body.

Z TĚCHTO DŮVODŮ SOUD

1. Zamítá jednomyslně předběžnou námitku Vlády;
2. Konstatuje jednomyslně, že nedošlo k porušení článku 3;
3. Konstatuje šesti hlasy proti jednomu, že byl porušen článek 8 Úmluvy tím, že stát nesplnil své pozitivní závazky zabezpečit stěžovatelce účinné respektování jejího soukromého života;
4. Konstatuje jednomyslně, že není nutné separátně posuzovat, zda byl porušen článek 13 Úmluvy;
5. Konstatuje jednomyslně, že není nutné separátně posuzovat stěžovatelčinu stížnost podle článku 14 ve spojení s článkem 8;
6. Konstatuje jednomyslně

(a) že žalovaný stát je povinen zaplatit stěžovatelce ode dne, kdy se tento rozsudek stane konečným ve smyslu článku 44 § 2 Úmluvy, následující částky, jež budou převedeny na národní měnu žalovaného státu kurzem aplikovatelným ke dni vyrovnání, plus jakoukoli daň, jež může být splatná:

1. i) 25 000 EURO (dvacet pět tisíc euro) jako náhradu morální újmy;
2. ii) 14 000 EURO (čtrnáct tisíc euro) jako náhradu nákladů a výdajů, minus 2442,91 EURO (dva tisíce čtyři sta čtyřicet dva euro a devadesát jeden cent) zaplacených stěžovatelce Radou Evropy ve formě právní pomoci;

(b) že po uplynutí výše uvedených tří měsíců až do vyrovnání budou splatné prosté úroky z výše uvedené částky o sazbě rovnající se marginální úrokové míře pro půjčky Evropské centrální banky plus tři procentní body, a to během doby prodlení;

7. Zamítá jednomyslně zbývající část stěžovatelčina požadavku na spravedlivé zadostiučinění.

Vyhotoveno v anglickém jazyce a vyhlášeno písemně dne 20. března 2007 v souladu s ustanovením 77 § 2 a 3 Jednacího řádu Soudu.

T.L. EARLY

tajemník sekce

Nicolas BRATZA

předseda

*) Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu - Přílohový sešit VI/1996, Rozhodnutí ES o stížnosti č. 18535/91, str. 13.

*) Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu - Přílohový sešit XXI/2000, Rozhodnutí ES o stížnosti č. 31107/96, str. 16.

*) Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu - Přílohový sešit XXXIII-XXXIV/2003, Rozhodnutí ES o stížnosti č. 28341/95, str. 2.

*) Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu - Přílohový sešit XIX/1994, Rozhodnutí ES o stížnosti č. 31195/96, str. 2.